

KULTTUURIHISTORIAN
TUTKIMUS
Lähteistä menetelmiin
ja tulkintaan

Toimittaneet Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä,
Sakari Ollitervo & Marika Räsänen

CULTURAL HISTORY – KULTTUURIHISTORIA 17

Kustantaja Kulttuurihistorian seura, Turku
ISBN 978-952-68776-8-6 (pehmeäkantinen)
ISBN 978-952-68776-9-3 (PDF)
ISSN 1458-1949

Kulttuurihistorian seura
c/o Kulttuurihistoria
20014 Turku
<http://kulttuurihistoria.net>

© kirjoittajat
Ulkoasu: Henri Terho ja Heli Rantala
Taitto: Heli Rantala

Kannen kuva: Valtionarkiston (nyk. Kansallisarkisto) tutkijasali tarjosi historian-
tutkijoille ajanmukaiset puitteet vuonna 1901. Kuvaaja: Atelier Nyblin A.B. Lähde:
Museovirasto, Historian kuvakokoelmat, HK19650527:2. CC BY 4.0.

Painopaikka: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa 2022

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

TURUN TUOMIOKIRKKO HISTORIOGRAFISEN OPERAATIO- ANALYYSIN KOHTEENA

Anna Sivula

Turun kaupungin 2020-luvulla kehityskohteekseen valitseman *Turun Vanhankaupungin* tärkein rakennus on Turun tuomiokirkko. Vanhakaupunki muodostuu kaupungin historiallisen keskustan ja yliopistojen alueesta. Se rajoittuu lännessä Aurajokeen ja idässä Hämeenkatuun. Kehittämistä ohjaamaan on muodostettu kolme ”tulevaisuuden tarinaa”, jotka kertovat kulttuurin ja elämysten kauniista kaupunkitilasta, yhteisöllisestä historiallisesta keskustasta ja yliopistojen elävästä kaupunginosasta. ”Tulevaisuuden tarinoiden” lisäksi Vanhankaupungin historiallista merkitystä määrittävät myös lukemattomat – tai pikem-

minkin luetut – menneisyyden tarinat.¹ Turun kaupunki toimii kulttuuriperintöyhteisönä².

Tässä artikkelissa esittelen Turun tuomiokirkkoon kohdistuvan kokeilevan analyysin avulla menetelmää, jolla voi tutkia rakennetun ympäristön historiointia³ ja ymmärtää siihen tukeutuvaa historiallista arvonluontia⁴. Analyysimenetelmä on historiografinen operaationalyysi. Artikkelin lopuksi pohdin, mikä on kulttuuriperintöyhteisön rooli arvonluontiprosessissa, ja mikä on historiallisen arvonluonnin suhde institutionaalisesti vahvistettua kulttuuriperintöarvoa ylläpitävään auktorisoivaan kulttuuriperintöpuheeseen⁵.

¹ Turun kaupunki on valinnut Vanhankaupungin yhdeksi 2020-luvun kehittämiskohteistaan. Valintaa on perusteltu alueen historiallisuudella. Vanhakaupunki: <https://www.turku.fi/keskustan-kehittaminen/vanhakaupunki>.

Ks. myös Immonen 2019. Vanhankaupungin alue ei ole täysin selväräinen, sillä 8.3.2021 julkaistussa kehityssuunnitelmassa se ulottui jo Yliopistonmäelle ja jopa Aurajoen länsipuolelle. Vanhankaupungin kehittäminen etenee: https://www.turku.fi/uutinen/2021-03-08_turun-vanhankaupungin-kehittaminen-etenee. Haettu 17.1.2022.

² Kulttuuriperintöyhteisö on se yhteisö, joka vaalii ja muuttaa kulttuuriperintöään ja valitsee sieltä suojeltavia ja säilytettäviä kohteita. Katso esim. Sivula 2017, 321–322.

³ Historioinnilla tarkoitan historian käyttöä (kulttuuriperintökohteen) identifointiin. Sivula 2015, 64. Tukeudun käsitteen määrittelyssä Nietzscheen, Rüseniin, Topolskiin ja Blochiin.

⁴ En tarkastele institutionaalista tai lakisääteistä kulttuuriperinnön arvottamista enkä rakennusinventointeja tai rakennushistoriallisia selvityksiä, vaan pikemminkin kansalais- tai kuluttajalähtöisen arvonluonnin edellytyksiä. Arvonluontiteoriat tarkastelevat prosesseja, joissa jollekin tuotteelle tai organisaatiolle muodostuu hyödynnettäväksi sopiva identiteetti. Kyse on esimerkiksi rakennussuojelulakiin perustuvaa arvottamista laajapohjaisemmasta kulttuuriperintöyhteisön identiteettityöstä. Kulttuuriperintöarvon muodostumiseen soveltuvasta arvonluontiteoriasta ks. esim. Wieland, Koskela-Huotari & Vargo, 2016. Organisaation aineettoman arvon luonnin prosessiluonteesta ks. Brajer-Marczak 2014, 88. Arvio teorian soveltuvuudesta kulttuuriperintöprosesseihin on omani. Aihe ei aiemmin ole kiinnostanut kulttuuriperinnöntutkijoita.

⁵ Auktorisoiva kulttuuriperintöpuhe on tässä artikkelissa valittu vastineeksi Laurajane Smithin 2000-luvulla vakiinnuttamalle käsitteelle *Authorized Heritage Discourse*. Smith 2006, 4. Palaan käsitteeseen artikkelin lopussa.

Näyte, otos ja historiografinen varanto

Oletetaan, että turkulainen historian harrastaja menee Turun kaupunginkirjastoon etsimään kirjallisuutta, joka auttaisi häntä ymmärtämään, miten Turun tuomiokirkosta on tullut Turun Vanhankaupungin tärkein rakennus. Harrastajamme ei ole historianantutkija. Hän katselee tuomiokirkkoa päivittäin asuntonsa ikkunasta ja rakennus kiinnostaa häntä. Kirjastosta hän poimii mukaansa pinon eri aikoina kirjoitettuja keskiaikaista Turkua käsitteleviä teoksia. Kirjapino on näyte keskiaikaista tuomiokirkkoa kehystävästä ja merkityksellistävästä historiankirjoituksesta. Näyte ei ole otos, sillä sen edustavuutta ei ole metodologisesti varmistettu.⁶ Historian harrastaja järjestää kirjat julkaisuvuoden mukaan ja alkaa lukea niistä tuomiokirkkoa koskevia kohtia. Hän pyrkii ymmärtämään tuomiokirkon värikästä ja moniulotteista historiaa.

Kulttuuriperintöön liittyvästä osallisuudesta ja kulttuuriperintöön liittyvän identiteettityön välineistä kiinnostunut tutkija voi ottaa lähtökohdakseen saman näytteen kuin ymmärrystä etsivä historian harrastaja. On olemassa paljon muitakin historioita, joihin aiheesta kiinnostuneen lukijan kannattaisi perehtyä. Ne eivät vain sattuneet olemaan saatavilla kirjastossa. Valitsen tarkasteluni kohteeksi tämän näytteen, koska se on ainutkertaisessa vajavaisuudessaan tyypillinen esimerkki siitä, mitä tavallisen historian harrastajan ulottuvilla saattaa olla.

Näyte on osa Turun Vanhankaupungin historiografista varantoa. Historiallisen tiedon yleisin siirtoalusta on 2020-luvulla edelleenkin kirja. Kirja säilyttää luettavuutensa, vaikka sisältö ei kaikilta osin ole enää ajan tasalla. Historiografinen varanto sisältääkin sekä ajan tasalla olevaa että vanhentunutta tietoa ja niin faktaa kuin fiktiota. Näytteeni vanhin julkaisu on vuodelta 1877 ja uusin vuodelta 2017.⁷ Näyte toimii

⁶ Satunnaisotanta tarkoittaa, että analysoitavat yksiköt on poimittu populaatiosta riippumatta muiden alkiodien poiminnasta. Satunnaisotantaa koskeva tulos on yleistettävissä populaatiota koskevaksi. Yksinkertainen satunnaisotanta tarkoittaa, että jokaisella populaation alkiolla on sama todennäköisyys tulla valituksi otokseen. Laadullisessa tutkimuksessa analysoidaan otoksen sijaan usein näytettä, jota ei valita satunnaisesti. Lääketieteessä esimerkiksi kasvaimesta otettu koepala on näyte.

⁷ Kyseessä ei ole tutkimuskatsaus vaan näytesarja.

kuin koekairaus: Se ohittaa monta merkittävää esiintymää, mutta paljastaa, millaisista kerrostumista historiallisten mielikuvien varanto koostuu.⁸

Historiografisen operatioanalyysin tausta ja tavoite

Koekairausta seuraa näytteen historiografinen operaatioanalyysi. Menetelmän tavoite on avata kirjoitetun historian operaatioita ja niiden kulttuurivaikutuksia.⁹ Historiantutkimus ja sitä laajemmin kaikki historiankirjoitus ovat ympäristöönsä vaikuttavaa toimintaa. Menetelmä ei ole teksti- tai sisällönanalyysi. Operaatioanalyysi jäljittää pikemminkin tekoja kuin rakenteita ja merkityksiä.

Historiografisen operaatioanalyysini lähtökohta on historiantutkija Michel de Certeau'n 1980-luvulla kehittämä historiografisen operoinnin teoria.¹⁰ Sovellan kehittämäni menetelmää historiafilosofi Paul Ricœurin teorian läpi. Ricœurin (2000) historian hermeneutiikkaa luonnos-teleavassa teoksessa esitellään historiografisen operoinnin vaiheet, joiden jäljet voi tunnistaa esitetystä historiasta yksinkertaisilla kysymyksillä. Operoinnin teoria erottaa tutkimuskohteena olevassa historiassa kolme erilaista vaihetta. Lisäksi Ricœur tunnistaa historiografisessa operoinnissa neljännen vaiheen. Neljännessä vaiheessa historia vaikuttaa esityksen ulkopuoliseen maailmaan. Historiografisessa operaatioanalyysissäni olen erityisen kiinnostunut siitä, millaisia vaikutuksia historiografisilla operaatioilla on kulttuuriperinnön muodostumiseen ja muutoksiin. Operaatiot saattavat tukea myös kulttuuriperinnöstä luopumista.

Ricœurin mukaan historiografisen operoinnin vaiheet eivät ole peräkkäisiä, eivätkä perusta historiantutkimuksellisen työskentelyn järjestystä. Ne limittyvät toisiinsa.¹¹ Dokumentaarinen vaihe¹² vastaa mitä,

⁸ Koekairaukseni ohittaa esimerkiksi kaikki sellaiset tutkimukset, joita ei ole julkaistu kirjoina vaan sähköisesti maksumuurien takana olevissa tieteellisissä aikakauskirjoissa.

⁹ Kehitin menetelmän väitöskirjassani, Sivula 2006.

¹⁰ Ricœur 2000, 169–170; de Certeau 1988, 29–88.

¹¹ Ricœurin mukaan historian diskurssiin kuuluva totuudellisuuden intentio edellyttää kaikkien kolmen tason läsnäoloa. Ricœur 2000, 745.

¹² Ricœur 2000, 169, muistin fenomenologiasta emt. 3–162.

missä ja milloin -tyyppisiin kysymyksiin. Selittämisen ja ymmärtämisen vaiheen¹³ operaatiot puolestaan antavat vastauksia miksi-kysymyksiin ja välittävät dokumentaarisessa vaiheessa esitetyt todisteet representoivaan, eli historiografisen operoinnin kolmanteen vaiheeseen.¹⁴ Kolmas, eli representoivien operaatioiden vaihe, koostuu usein tutkimuskohteen kontekstoinnista ja vahvistaa esityksen narratiivista mielekkyyttä. Historiografisen operoinnin kolmannessa vaiheessa representaatio kiteytyy juonelliseksi historiaksi, joka tarjoutuu lopulta lukijalle omaksuttavaksi, käytettäväksi ja miksei myös kritisoitavaksi kuvauksena menneisyydestä, jota ei enää ole.¹⁵ Historiografinen operointi siis etenee muistamista palvelevana dokumentointina, ymmärtämisenä ja selittämisenä ja päättyy representaationa takaisin kulttuurisen muistin alueelle, neljänteen vaiheeseen, jossa se muodostaa latentin resurssin menneisyyttä tulkitseville ja arvottaville operaatioille.

Esimerkiksi yllä kuvittelemamme turkulainen historian harrastaja, joka lukee ja tekee muistiinpanoja kirjastosta tuomastaan kirjapinosta, osallistuu edellä kuvailtuun historiografisen operoinnin neljänteen vaiheeseen.

Historiografinen operaatioanalyysi ei lähtökohtaisesti tee eroa historiantutkimusten ja muiden historian esitysten välillä, mutta nostaa näkyviin niiden eroja. Historiografisen operaatioanalyysin tavoite on tehdä näkyväksi historioiden vaikutuksia ja historioiden vaikuttavuutta. Tästä syystä se sopii kulttuuriperinnön tutkimukseen.

Historiografinen varanto ja historiointi kehystävät kulttuuriperintöä

Millaisista näkökulmista kulttuuriperintöä kehystävää historiografista varantoa voi lähestyä? Ensinnäkin historiateorian suunnasta: Voisimme Nietzschen tavoin etsiä esitysten antikvaarisia, monumentaalisia ja kriittisiä piirteitä tai tarkastella esimerkiksi sitä, miten esitykset ylevöittävät

¹³ explication / comprehension.

¹⁴ Ks. Ricœur 2000, 115, 118, 169.

¹⁵ Sivula 2006, 44–47; Ricœur 2000, 169–170, 302.

historioinnin kohdetta.¹⁶ Tällainen toiminta on kulttuuriperintöprosessien tutkijalle tuttua.¹⁷ Voimme historioitsija Jorma Kalelan tavoin erottaa historiantutkimuksen historiankirjoituksesta ja tarkastella niiden vuorovaikutusta.¹⁸ Historioitsija Jörn Rüsen puolestaan erottaa esiteityissä historioissa traditionaalisen, kriittisen, eksemplaarisen ja geneettisen tyyppin.¹⁹ Geneettisessä historiassa merkityksen lähteenä ovat ajan myötä tapahtuneet muutokset, joten lähteitä ymmärretään niitä ajoittamalla ja kontekstoimalla. Modernissa historiakulttuurissa traditionaalinen ja eksemplaarinen historian tyyppi jäivät taka-alalle, kun taas kriittinen ja geneettinen historia ovat olleet pitkään vallitsevassa asemassa. Traditionaalinen historia on kuitenkin vahvistunut, kun yhteisöllinen historiallinen identifiointuminen on lisääntynyt.²⁰ Historiantutkimuksen modernisaatio tarkoitti siirtymistä testimoniaalisesta (todistajalausuntoihin tukeutuvasta) paradigmasta evidentialiseen, eli todisteisiin tukeutuvaan paradigmaan.²¹

Tässä artikkelissa analysoimani näyte koostuu vanhaa Turkua käsittelevistä kirjoista, jotka olisivat voineet päätyä kenen tahansa Turun Vanhastakaupungista kiinnostuneen lukijan matkaan. Vanhin kirja on vuodelta 1877 ja uusin vuodelta 2017.²² Kuten edellä totesin, näyte toimii kuin koekairaus: Se ohittaa monta merkittävää esiintymää, mutta paljastaa, millaisista kerrostumista historiallisten mielikuvien varanto koostuu.²³

¹⁶ Topolski 1997, 3.

¹⁷ Sivula 2016.

¹⁸ Kalela 2000.

¹⁹ Rüsen 1986, 16; Rüsen 2012b, 45–59.

²⁰ Rüsen 2012, 52–57.

²¹ Ahlskog 2017, 111–112.

²² Näytteet keräsi turkulaisista kirjastoista tutkimusavustajani FM Aura Colliander. Lisäsin niiden joukkoon pari teosta. Tarkoitus ei ollut koota historiantutkimuksellisen katsauksen aineksia, pikemminkin päinvastoin. Oli tartuttava teoksiin, joihin kuka tahansa Turun vanhasta kaupungista kiinnostunut lukija voisi kirjastossa tarttua.

²³ Koekairaukseni ohittaa esimerkiksi kaikki sellaiset tutkimukset, joita ei ole julkaistu kirjoina vaan sähköisesti maksumuurien takana olevissa tieteellisissä aikakauskirjoissa.

Näytteen lukeminen aikajärjestyksessä

Käsittelen näytettäni ensin aikajärjestyksessä. Aineistoni vanhin kerrostuma koostuu muutamista ennen vuotta 1949 julkaistusta teoksista. Näytteet ovat laajasti ymmärrettynä historian tutkimuksellisia (mukaan lukien kielihistoriaa ja arkeologiaa), ja julkaistu vuosina 1877, 1902, 1909, 1915 ja 1924.²⁴ Vanhimmasta aineistosta ainoastaan Appelgren (1902) ja Perälä (1924) dokumentoivat viittein lähteiden käyttönsä. Juvelius puolestaan kertoo käyttäneensä lähteenään muiden tutkimuksia, mutta ei tarkemmin erittele kriittisiä operaatioitaan.

Kaikissa näissä teoksissa Turun vanhan kaupungin keskeinen rakennus on tuomiokirkko. Se toimii sekä Turun keskiaikaa ja uuden ajan alkua koskevana todisteena²⁵ että lähteinä käytettyjen asiakirjojen leikkauspisteinä. Tuomiokirkko on kirjallisia todisteita yhdistävä referenssi ja fyysinen todistuskappale, jonka todistusvoimaa eri lähteistä tuleva tieto jatkuvasti täydentää.

Näytteeseen sattui 1960- ja 1970-luvulta kaksi Turun historiaa popularisoivaa artikkelikokoelmaa. Ne sisälsivät myös Vanhaakaupunkia konstruoivia artikkeleita.²⁶ Lisäksi siihen osui tutkimuksiin perustuva kokoelma *Turun seitsemän vuosisataa*²⁷. Näytteeseen ilmaantui myös kaksi monografiaa²⁸ ja Kaari Utrion romaani²⁹. Myös 1980-luvulta vuoteen 2000 ulottuvasta kirjallisesta sedimentistä tarttui näytteeseen historiallisia romaaneja³⁰. Romaanien tapahtumat keskittyvät usein tuomiokirkkoon.

Viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana ilmestyneitä teoksia tarttui näytteeseeni eniten. Nykyisyyttä lähestyttäessä lisääntyi myös kirjastossa saatavilla oleva kaunokirjallisuus.³¹ Tirri (2015) kuvitteli keskiajan ja uuden ajan taitteen Turkua päähenkilönsä Johanneksen toi-

²⁴ Euren 1877; Appelgren 1902; Ruuth 1909; Juvelius 1915; Perälä 1924.

²⁵ Evidentiaalisesta paradigmasta ja todisteen keskeisyydestä historian tutkimuksellisessa ajattelussa ks. Ahlskog 2017.

²⁶ Kalpa & Koivikko 1976; Dahlberg 1976.

²⁷ Kokoelmaan sisältyivät Perälä 1965; Gardberg 1965; Juva 1965.

²⁸ Dahlström 1963; Gardberg 1973.

²⁹ Utrio 1974.

³⁰ Heikkilä 1988; Alahautala 1992.

³¹ Utrio 2007; Brunow-Ruola 2003; Brunow-Ruola 2012; Tirri 2015; Pohjola 2016.

mintaympäristönä ja Pohjola (2016) kiinnitti vuotta 1827 käsittelevässä teoksessaan huomiota kulttuuriympäristön eri ikäisiin elementteihin.

Uusimman kerrostuman pinnasta jäi näytteeseeni vuonna 2012 ilmestynyt kulttuurihistoriallisia artikkeleita sisältävä kokoelma, jonka otsikko sekä paikansi että ajoitti kohteensa monumentin avulla: Se mitä tapahtui *Turun tuomiokirkon suojissa*, tapahtui *Pohjoisessa hiippakuntakeskuksessa, keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*.³² Kulttuurihistorioitsija Rauno Lahtinen puolestaan luotasi 2014 ilmestyneessä teoksessaan Turun historiaa esihistorialliselta ajalta 2010-luvulle ja vahvisti keskiaikaisen kaupunkimaiseman ymmärrystä.³³ Kerrostuman tuorein esitys oli Panu Savolaisen väitöskirja, joka edusti evidentialiiselle paradigmalle ominaista suhdetta monumentteihin.³⁴

Etenen tämä pohdinta mielessäni tarkastelemaan niitä operaatioita, jotka luovat Turun tuomiokirkon historiallista arvoa ja ylläpitävät kulttuuriperintöprosessia. Lähestyn kohdettani yksinkertaisten, edellä kuvailemani historiografisen operoinnin kolmea ensimmäistä vaihetta avaavien kysymysten avulla: Miten tuomiokirkkoa on esitetty, ymmärretty tai selitetty ja dokumentoitu osana keskiaikaisen Turun kaupunkimaisemaa?

Tuomiokirkko keskiaikaisen Turun monumenttina ja dokumenttina

Turun rakennetun ympäristön keskiaikaisten jäänteiden ymmärtäminen alkaa näytteessäni ruotsiksi ja kääntyy sitten suomeksi. Näytteen vanhin, ruotsinkielinen kerrostuma korostaa kaupungin kaikkien keskiaikaisten jäänteiden arvoa. Näytteeni mukaan turkulaiset olivat tietoisia ympäristönsä aineellisista kerrostumista. 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun historiankirjoittajat rakensivat tuomiokirkosta keskiaikaisen Turun monumenttia. Se oli kansallispyhäkkö ja kaupungille leimallisten kirkollisten laitosten muistomerkki, koska se oli jäljellä: ”Koko muu senaikuinen kaupunki on maan tasalle hävinnyt, jättäen

³² Räsänen, Välimäki & Kaartinen (toim.) 2012.

³³ Lahtinen 2014.

³⁴ Savolainen 2017.

jälkeensä vain niukalti maanalaisia perustusten jäännöksiä”, totesi Juvelius vuonna 1915.³⁵ Historiallisessa fiktiossa uuden ajan alun tuomiokirkko näyttäytyi kansallismaisemana vielä 2000-luvulla: ”Joen tuolla puolen kohosi Suomen sydän, Turun tuomiokirkko, tiilenpunaisena ja kuparikatonvihreänä kuin kruununjalokivi Auran rantojen keltaisiksi maalattujen kaupunkitalojen keskellä.”³⁶

Vuonna 1877 esitetyssä historiassa Turku vaalii vauraan keskiaikaisen kauppakaupungin perintöä. ”Jotka messuun tulivat, toivat myötänsä kaikenlaista kalua ja tekivät messun jälkeen kauppaa, että messupäivät olivat myös markkinapäivät. Sentähän on meillä vielä nytki näinä molempina aikoina, tammi- ja kesäkuun keskipaikoilla, markkinat Turussa.”³⁷ Kirkko on rikas:

Kuinka suuret kirkkojen tulot tähän aikaan olivat, taitaa siitä arvella mitä Turun tuomiokirkko yksinänsä nautti. Turun tuomiokirkon omana oli 60 taloa ja kartanoa, joiden lampuodit kutsuttiin Pyhän Henrikin lampuodeiksi; kirkon osat kymmenensistä nousi yli 500 tynnyrin rukiita ja paitsi sitä ohria ja muuta: vielä kuului tähän kirkkoon noin 200 taloa, joista tulot olivat määrättyt erinäisiksi prebendeiksi tuomiokirkosta, ja enempi kuin 170 taloa, joiden tulot menivät piispan palkaksi.³⁸

Kaupunki on kasvanut kirkon ja Pyhän Olavin luostarin ympärille ja kirkko tarjoaa rahvaalle mahdollisuuden sosiaaliseen nousuun ja sivistykseen.³⁹ Kaupungin aineellinen ja sosiaalinen järjestys kelpaavat vielä vuonna 1965 todisteiksi kaupungin saksalaisesta alkuperästä: Turku saattoi jopa olla saksalaisen siirtokunnan suora jatke!⁴⁰

Kirkko on 1960-luvulla kirjoitetussa historian esityksessä todiste maisemasta, jota ei enää ole:

Kirkkokortteli oli kaupungin hengellisen elämän keskus, Luostarikorttelista taas muodostui kunnallisen hallinnon, kaupan ja käsityön keskus, (– –) Vanhan Kirkkokadun, Ison Kirkkokadun, Kirkon Joki-

³⁵ Juvelius 1915, 9.

³⁶ Utrio 2007, 120.

³⁷ Euren 1877, 4.

³⁸ Euren 1877, 18.

³⁹ Juvelius 1915, 18.

⁴⁰ Gardberg 1965, 28.

kadun ja Kroopinkadun varsilla hallitsi kirkko rikkaine prebendatoloinen, katedraalikouluineen ja tuomiokapituleineen. Täällä sijaitsivat Pyhän Ruumiin kartano, Pyhän Johanneksen pappila, Pyhän Bartholomeuksen talo, jykevästä hirsistä salvottujen rakennusten harjat korkealle tavallisten porvaristalojen tuohi- ja turvekattojen yläpuolelle kurkottaen.⁴¹

Kirkko oli keskiaikaisessa Turussa kruunua mahtavampi, koska linna sijaitsi niin kaukana kaupungista.⁴²

Historiallisissa romaaneissa verkostoituneiden kauppiaiden ja piispojen rikas Turku elää aina 1990-luvulle asti monumentaalisen rakennuksen ympärillä. Edesmennyttä porvarin rouvaa saattoivat viimeiselle matkalle lähes kaikki akatemian professorit, hovioikeuden asessorit sekä kaupungin raati pormestarin johdolla ja käsityöläismestarien kaarti.⁴³ Kaupunkilaiselämässä on spektaakkelin maku ja tuomiokirkossa nautitaan italialaista ehtoollisviiniä. ”Tuomiokirkon neljäkymmentä alttaria tarvitsivat paljon pappeja ja avustajia, ja se kyllä näkyi Kirkkokadun varrella. Lähellä oli korkeita prebendaattien kivitaloja, vähän kauempana Tuomiokapituli ja kanunkien asuntoja.”⁴⁴ Hilma Huntuvuori puolestaan antaa romaanikäsikirjoituksessaan Piispa Beeron ja tulevan piispa Maunun kierrellä vuoden 1300 tienoilla valvomassa uuden piispanlinnan ja Pyhän Annan kappelin rakennustöitä.⁴⁵ Parivaljakon kohtaaminen ei vaikuta uskottavalta, mutta yksityiskohdat eivät ole koskaan estäneet kirjailijaa tuottamasta historiaa koskevia mielikuvia.

Panu Savolaisen väitöskirjassa tuomiokirkko palaa monumentista dokumentiksi. Sen kellot saavat todistaa keskiajan äänimaiseman pitkästä kestosta. Kirkonkellojen historiallinen ääni yhdistyy pitkän talven pimeyteen. Turku oli talvella yksi maailman pimeimmistä kaupungeista ja pimeä kaupunkitila on koettu katseen sijaan kuuloaistin varassa.⁴⁶

⁴¹ Utrio 1974, 11.

⁴² Gardberg 1985, 48–49.

⁴³ Heikkilä 1988, 57–58.

⁴⁴ Alahautala 1992, 25–26.

⁴⁵ Huntuvuori 2012 (Alkup. 1950-luvulta), 274–275.

⁴⁶ Savolainen 2017, 253–254; Savolainen 2019, 48.

Kulttuuriperintö, *AHD* ja historiallinen arvonluonti

Entä miten tällainen historiografinen operointi vaikuttaa historioiden kohteeseen, eli tässä tapauksessa Turun kulttuuriympäristöön? Tämä vaikutusta koskeva kysymys tekee näkyväksi historiografisen operoinnin neljättä vaihetta.

Rakennetusta ympäristöstämme osa on kulttuuriperinnöllistetty⁴⁷. Siitä on tullut muuta ympäristöä arvokkaampaa, koska siihen liittyy historiaa. Turun tuomiokirkko on esimerkki rakennuksesta, jolle on historiografisten operaatioiden myötä karttunut historiallista arvoa.

Historiografisten operaatioiden viimeisessä vaiheessa on kysymys historian omaksumisesta, ymmärtämisestä ja käytöstä. Kun alussa kuvaamani historian harrastaja on järjestänyt kirjapinonsa aikajärjestykseen ja alkaa altistua niiden tuomiokirkkoa muokkaaville historiografisille operaatioille, hän osallistuu joko tietoisesti tai tiedostamattaan kulttuuriperinnön historialliseen arvonluontiin yhdessä käyttämiensä tekstien kanssa.

Turun tuomiokirkon historiointi on sulautunut osaksi Turun Vanhaakaupunkia määrittävää auktorisoivaa kulttuuriperintöpuhetta (engl. lyh. *AHD*)⁴⁸. *AHD* on kriittisen kulttuuriperinnön tutkimuksen avainkäsite. Kulttuuriperinnön tutkijan keskeisiä tutkimuskohteita ovatkin *AHD*:n luonne, muutokset ja vaikuttavuus.⁴⁹ Tässä artikkelissa esittelemäni menetelmä tekee näkyväksi ja ymmärrettäväksi sitä tapaa, jolla esitetyt, kirjoitetut ja luetut tarinat vaikuttavat myös *AHD*:n ohjaa-

⁴⁷ Kulttuuriperinnöllistäminen on suomennos termeistä *heritagization* (engl.) ja *patrimonialisation* (ransk.; myös portug., esp. & it.).

⁴⁸ Auktorisoiva kulttuuriperintöpuhe on tässä artikkelissa valittu vastineeksi Laurajane Smithin 2000-luvulla vakiinnuttamalle käsitteelle *Authorized Heritage Discourse*, josta kriittisen kulttuuriperinnön tutkimuksessa käytetään yleensä lyhennettä *AHD*. *Auktorisoitu* viittaa Suomessa viranomaisen antamaan lupaan tai sertifikaattiin. Auktorisoiva kuvaa paremmin diskurssille ominaista pyrkimystä merkityksen määrittelyyn. Virallinen kulttuuriperintöpuhetapa taas rajaisi diskurssin lähteen julkisen sektorin toimijoihin, vaikka auktorisoivaa kulttuuriperintöpuhetta tuottavat museoviraston kaltaisten tahojen lisäksi monet toisen ja kolmannen sektorin toimijat. Auktoritaarisesta kulttuuriperintöpuheesta lähemmin Smith 2006, 4; Smith 2020, 47, 57–61, 76–78.

⁴⁹ Ks. Smith 2006, 4; Smith 2020, 47, 57–61, 76–78.

mien prosessien taustalla. Analyysi paljastaa myös operaatioita, joilla ei ole kytköstä auktorisoivaan kulttuuriperintöpuheeseen.

AHD tunnistaa institutionaalisen toimintakentän. Turun tuomio-kirkon tapauksessa institutionaalisen kentän toimintaa edeltää siitä erillinen historiografinen operointi. Tästä syystä on tarpeen tarkastella sellaista arvonluontia, joka ulottuu arvottavan ja institutionaalisen kentän ulkopuolelle.

Kulttuuriperintöyhteisö käyttää historiografista varantoa identiteettinsä työstämiseen

Kulttuuriperintöyhteisö siirtää tuleville sukupolville enemmän tai vähemmän paikkansa pitävillä konteksti- ja provenienssitiedoilla kehystettyä menneen maailman maisemaa, rakennuksia, esineitä ja aineetonta perintöä. Historiointi merkitsee perinnön ja kiinnittää sen menneisyyteen. Historiointi tapahtuu kirjoittamisen, todisteiden arvioinnin, lukemisen ja uudelleenkirjoittamisen ja omaksumisen hermeneuttisessa pyörteessä.⁵⁰ Historiantutkijat esittävät tutkimustuloksiaan kertomalla menneisyydestä,⁵¹ mutta kulttuuriperintöä kehystävässä historioiden varannossa on muutakin kuin tutkimukseen perustuvia kertomuksia.⁵²

Kriittisen kulttuuriperinnönperinnöntutkimuksen teorian kehittäjä Laurajane Smith on 2020-luvun alussa tutkinut kulttuuriperintökoh-teessa vierailevien välittömiä emotionaalisia kokemuksia, ja tunnisti niistä neljä kulttuuriperinnön performaatiota.⁵³ Ne ovat 1) vahvistaminen, 2) sukupolvien välinen kommunikaatio, 3) tunnistaminen ja 4) virheellinen tunnistaminen.⁵⁴ Näissä performaatioissa on kyse kulu-

⁵⁰ Ricœur 2000, 29, passim.

⁵¹ Ks. esim. Kalela 2000, 210–211; Noiriel 1996, 120–121.

⁵² Kalela 2000, 25. Kalela laajentaa historiankirjoituksen alueen koskemaan myös ns. kansanomaista historiaa, joka siis ei aina perustu historian meto-disääntöjä noudattavaan historian tutkimukseen.

⁵³ Smith 2020. Performaatio tarkoittaa jonkin kohteen *esittämisen* välitöntä toimintaa ja prosessia. Performaation erottavat *representaatiosta* välittömyys, tilannesidonnaisuus ja lyhyempi kesto. Historian representaatioista katso esim. Ricœur 2000.

⁵⁴ Smith 2020, 4–8, 69.

tustapahtumasta, mutta myös siitä, että kulttuuriperintöä tuotetaan (alhaalta ylös, *bottom-up*), kun yksilöt ja yhteisöt työstävät siihen tukeutuvaa identiteettiään. Historiallisen Turun satunnainen kuluttaja siis sekä kuluttaa että tuottaa menneisyyttä koskevia, enemmän tai vähemmän paikkansa pitäviä tulkintoja.

Mitä kulttuuriperintökohteen vierailija performaatioissaan oikeastaan vahvistaa, siirtää seuraavalle sukupolvelle, tunnistaa tai tunnistaa väärin? Vierailija ei tule paikalle tyhjin päin. Hänellä on menneisyyttä koskevia ennakkokäsityksiä. Performaatioissa on kyse historiografisen operoinnin neljännessä vaiheesta, jossa historioiden Turku muuttuu historialliseksi kaupunkitilaksi.

Lopuksi

Historiografinen operaatioanalyysi paljastaa, että Turun tuomiokirkon ja sen ympäristön historiointi alkoi 1900-luvun alussa muuttua historiankirjoittajan kertomasta tarinasta kohti kulttuuriperintöä konstruoivaa ja historiallista autenttisuutta vahvistavaa esitystä. Kulttuuriperintöajattelu tuo mukanaan historioitavan yhteisön. Evidentiaalinen paradigma ja yhteisöllinen antikvarismi kohtaavat sopuisasti Turun tuomiokirkossa. Jälkmodernissa historioinnissa eletyn ja emotionaalisesti kohdatun menneisyyden muistomerkkien kirjallinen ja käytännöllinen vahvistaminen lyö kättä elämysteollisuudelle ja kokemukselliselle historioinnille.

Näissä kulttuuriperinnöllistämisisä on kyse monumentalisoivan historian paluusta. Sen rinnalla jatkaa elämäänsä evidentiaalinen paradigma, joka kohtelee kulttuuriympäristön aineellisia jäänteitä väitteidensä todisteina. On kuitenkin huomattava, että myös evidentiaalinen historiointi luo rakennetulle ympäristölle arvoa. Lisäksi on muistettava, että myös historiografisen varannon vanhat kerrostumat ovat edelleen lukijan ulottuvilla. Ne vaikuttavat, vaikka eivät tutkimuksellisesti ole ajan tasalla.

Tulevaisuus näyttää, miten kriittisen ja geneettisen historian perintö välittyy Vanhankaupungin kaltaisten kehityskohteiden arvonluontia tukeviin ”tulevaisuuden tarinoihin”. Arvonluonnissa on kyse AHD:n

ja kulttuuriperintökohteeseen kiinnittyneen kulttuuriperintöyhteisön vuoropuhelusta.

On vaikea ennakoida, missä muodossa jokin dokumentoitu, ymmärretty, selitetty ja representoitu menneisyys kiinnittyy kulttuuriympäristöön historiografisen operoinnin neljännessä vaiheessa. Tapahtuman voi kuitenkin tavoittaa historiografisen operaatioanalyysin keinoin. Turun tuomiokirkon kaltaisen monumentin historiallinen arvonluonti on kuitenkin mahdollista vain, jos jokin yhteisö tekee omaehtoisesti monumentalisoivaa identiteettityötä lukien, kirjoittaen, käyttäen, muunnellen, omaksuen ja tietysti myös kritisoiden sitä, mitä historiografisesta varannosta kulloinkin nousee esiin.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Alahautala, Raili: *Kuninkaankartanon poika*. SLEY-kirjat 1992.
- Appelgren, Hjalmar: *Det underjordiska Åbo*. Aktiebolaget Lilius & Hertzberg 1902.
- Brunow-Ruola, Marjo: *Lasikenkä*. Turkuseura 2003.
- Brunow-Ruola, Marjo: *Ritaritar*. Turkuseura 2012.
- Dahlström, Svante: *Promenader*. Åbo Tidnings- och Tryckeri ABs förlag 1963.
- Euren, Gustaf Erik & Erich, Theodor Waldemar: *Turun kaupungin historia*. G. W. Wilén 1877.
- Gardberg, Carl Jacob: Turun varhaisinta historiaa. Teoksessa *Turun seitsemän vuosisataa*. Turun Historiallinen Yhdistys 1965, 9–30.
- Gardberg, Carl Jacob: *Åbo stads historia: Från mitten av 1100-talet till år 1366*. Åbo stad 1973.
- Gardberg, Carl Jacob: Turusta tulee kaupunki. Teoksessa Eero Kuparinen (toim.) *Turun seitsemän vuosisataa*. Uud. laitos. 2. painos. Turun Historiallinen Yhdistys 1985, 36–52.
- Heikkilä, Mirja: *Unikankareen kellot*. Tammi 1988.
- Huntuvuori, Hilda: *Nuori Maunu Tavast: Historiallinen romaani*. Laitilan kulttuuriseura Walo 2012.
- Juva, Einar Wilhelm: Turku 1700-luvulla. Teoksessa *Turun seitsemän vuosisataa*. Turun Historiallinen Yhdistys 1965, 116–146.
- Juvelius, Johan Wilhelm: *Keskiaikainen Turku*. Turku 1915.

- Kalpa, Harri & Koivikko, Pentti: *Muuttuva kaupunki: Turku eilen ja tänään*. 3. painos. Turun Sanomat 1976.
- Lahtinen, Rauno: *Turun historia*. Turkuseura 2014.
- Perälä, Tauno: Turun kaupunki 1600-luvulla. Teoksessa Eeva Matinelli (toim.) *Turun seitsemän vuosisataa*. Turun Historiallinen Yhdistys 1965.
- Perälä, Väinö: Muutamia piirteitä Eskil Petraeuksen osuudesta Turun akatemian alkuvaiheisiin. Turun historiallinen yhdistys (s.n): *Historiallisia tutkimuksia Artturi H. Virkkusen kunniaksi hänen täyttäänsä 60 vuotta*. Turun suomalainen yliopistoseura 1924.
- Pohjola, Mike: *1827*. Gummerus 2016.
- Ruuth, Johan Wilhelm: *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Första häftet, Bidrag till Åbo stads historia, Andra serien, IX. Åbo stads historiska museum 1909.
- Räsänen, Marika, Välimäki, Reima & Kaartinen, Marjo (toim.): *Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*. Turun Historiallinen Yhdistys 2012.
- Savolainen, Panu: *Teksteistä rakennettu kaupunki: Julkinen ja yksityinen tila turkulaisessa kielenkäytössä ja arkielämässä, 1740–1810*. Sigillum 2017.
- Tirri, Rauno: *Johannes: Ihmisen ääni Suomen Turusta A.D. 1460–1536*. Rauno Tirri 2015.
- Utrio, Kaari: *Aatelisneito, porvaristyttö*. Suuri Suomalainen Kirjakerho 1974.
- Utrio, Kaari: *Ilkeät sisarpuolet*. Tammi 2007.

Tutkimuskirjallisuus

- Ahlskog, Jonas: The Evidential Paradigm in Modern History. *Storia della Storiografia* 71:1 (2017), 111–128.
- Brajer-Marczak, Renata: Employee engagement in continuous improvement of processes. *Management* 18:2 (2014), 88–103.
- Certeau, Michel de: *The Writing of History*. Columbia University Press 1988.
- Immonen, Visa: Tontun karkotus maanalaisesta Turusta. *Kritiikki* 1/2019.
- Kalela, Jorma: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000.
- Noiriël, Gérard: *Sur la "crise de l'histoire"*. Belin 1996.
- Ricœur, Paul: *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Seuil 2000.
- Rüsen, Jörn: *Rekonstruktion der Vergangenheit. Grundzüge einer Historik II: Die Prinzipien der historischen Forschung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1986.
- Rüsen, Jörn: *Zeit und Sinn*. Taschenbuch 2012 (2012a).
- Rüsen, Jörn: Tradition: A principle of Historical Sense-Generation and its Logic and Effect in Historical Culture. *History and Theory* 51 (2012), 45–59. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2303.2012.00646.x>. (2012b)

- Savolainen, Panu: Det akustiska stadssamhället: Ljudlandskapet som informationsförmedlingskanal för den offentliga makten och för stadsbor i 1700-talets Sverige. *Historisk Tidskrift för Finland* 104:1 (2019), 31–48. <https://journal.fi/htf/article/view/85808>.
- Sivula, Anna: Kulttuurisen muistin kätkemä konflikti. Teoksessa Hannaleena Hieta, Aila Nieminen, Maija Mäki, Katriina Siivonen & Timo Virtanen (toim.) *Rajaamatta*. *Ethnos* 2017, 315–348.
- Sivula, Anna: Tilaushistoria identiteettityönä ja kulttuuriperintöprosessina: Paikallisen historiapolitiikan tarkastelua. Kulttuuripolitiikan tutkimuksen vuosikirja. *Kulttuuripolitiikka* 1 (2015), 61–75.
- Sivula, Anna: *Kysymyksiä ja voimaviivoja: Marc Blochin historiantutkimuksellisen tuotannon metodologinen perintö*. Turun yliopisto 2006.
- Smith, Laurajane: *Uses of Heritage*. Routledge 2006.
- Smith, Laurajane: *Emotional Heritage: Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites*. Routledge 2020.
- Topolski, Jerzy: The Sublime and Historical Narrative. *Storia della Storiografia* 32 (1997), 3–16.
- Wieland, Heiko & Koskela-Huotari, Kaisa & Vargo, Stephen L.: Extending Actor Participation in Value Creation: An Institutional View. *Journal of Strategic Marketing* 24 (2016), 210–226. <https://doi.org/10.1080/0965254X.2015.1095225>.